

ЯСЬ

Олексій Васильович — доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАН України

Валерій Андрійович Смолій

ІСТОРИК У ПРОСТОРИ НАУКИ

До 70-річчя академіка НАН України В.А. Смолія

1 січня 2020 р. виповнюється 70 років визначному українському історику, фахівцю з історичної медієвістики та ранньої новістики, ініціатору й організатору ключових проєктів української історичної науки 1990–2000-х років, громадському та політичному діячу, віцепрем'єр-міністру України з питань гуманітарної політики (1997–1999), повному кавалеру ордена князя Ярослава Мудрого та ордена «За заслуги», лауреату Державної премії України в галузі науки і техніки (2001), заслуженому діячу науки і техніки України (1998), директору Інституту історії України НАН України (з 1993), доктору історичних наук (1985), професору (1999), академіку НАН України (1995) Валерію Андрійовичу Смолію.

Зазвичай життєва історія уявляється у вигляді торованого шляху з низкою розвилін — реалізованих, можливих або навіть гіпотетичних поворотів долі. Професійні сюжети посідають поважне місце у будь-якій персональній історії. Та лише історії особистої творчості як самоцінні проєкції та пізнавальні конструкції у сфері наукового, культурного, мистецького буття репрезентують особливий різновид біографістики — інтелектуальну біографію. Наріжні питання інтелектуальної біографії — як і чому людина опинилася у просторі науки, що зробила і як змінила академічні терени¹.

Валерій Смолій народився 1 січня 1950 р. у с. Авратин Волочиського району Хмельницької області у звичайній сільській родині. Мала батьківщина майбутнього історика розташована на мальовничому узвишші над притокою річки Збруч. Це своєрідна межова смуга між Поділлям та Волинню, а у міжвоєнну добу — радянсько-польське пограниччя. Післявоєнний хронотоп додавав до цього фронтального культурно-історичного колориту, котрий немовби символізував мінливості суспільного буття протягом віків, незвичайні контексти та почування, пов'язані з недавньою страшною війною.

¹ Попова Т.Н. *Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций. Теория. Методология. Практика.* Одесса: Бондаренко М.А., 2017. С. 15–16.

Виступ на засіданні Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй. 1996 р.

Сільські інтелігенти-трударі, мати — вчителька Людмила Степанівна Смолій (у дівоцтві Чорна) і батько — фронтовик Андрій Йосипович Смолій прищепили сину не тільки глибоку повагу до праці, а й власне світосприйняття. Мабуть, саме тому шістнадцятирічний юнак, який закінчив школу із золотою медаллю, привніс до традиційної програми «завоювання» великого міста й іншу родинну настанову — стати майстром своєї справи.

Валерій Смолій розпочав навчання 1966 р. на історико-філологічному факультеті Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Як згадує сам історик, у цьому місті все дихало минувиною: старовинний замок-фортеця, добре знаний за строкатими образами радянського кінематографу, католицький костел, гвалтовно перетворений на музей атеїзму, самотня дерев'яна церква та ще багато пам'ятних місць. Та й сам педагогічний інститут у другій половині 1960-х років зазнавав чималих трансформацій, оскільки відбувалося становлення історичного факультету². Саме

тоді молодий адепт Кліо зробив доленосний вибір на все життя — вивчати науку про історичну людину.

Зауважимо, що вдячність і пошану до своєї alma mater академік В. Смолій проніс крізь усе життя. Нині він усіяко опікується рідним вишем, читає лекції та навчальні курси, пильнує за фаховим вишколом істориків, зокрема він є головою наглядової ради Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка.

Педагогічний інститут В. Смолій закінчив 1970 р. з відзнакою, або, як тоді казали, з «червоним» дипломом. Потому було викладання історії, а почасти й географії у сільських школах Житомирщини та Тернопільщини, згодом робота асистентом у Ніжинському державному педагогічному інституті³. Проте він ніколи не полишав своєї заповітної мети — мрії про велику науку і вже тоді контактував з акаде-

ту імені Івана Огієнка: Іст. науки. 2018. Т. 28. С. 20–21.

³ Матях В.М. Смолій Валерій Андрійович. У кн.: *Енциклопедія історії України.* К.: Наук. думка, 2012. Т. 9. С. 672.

² Смолій В.А. Університет крізь століття. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету*

мічними вченими. До аспірантури Інституту історії АН УРСР (від 1991 р. — Інститут історії України АН України) молодий історик вступив 1972 р.

Це був складний і навіть драматичний час для суспільних і гуманітарних дисциплін, який західні інтелектуали пов'язували з кінцем «доби Шелеста»⁴. На хвилі погромної кампанії дисидентів «скорочували», точніше, звільняли неблагонадійних співробітників, припиняли видання фахових збірників, переривали роботу над важливими проектами, серійними та періодичними виданнями.

Проте в історії української науки завжди були подвижники, котрі плекали творчі вартості за найскладніших подій, обставин і умов. З-поміж них В. Смолій повсякчас згадує відомих українських істориків, як-от В. Голобуцький, К. Гуслистий, В. Дядиченко, М. Ковальський, О. Компан, В. Маркіна, М. Марченко та ін., з якими йому випала щаслива нагода співпрацювати та спілкуватися. Та найбільшу роль у фаховому вишколі відіграв його незабутній учитель — талановитий і багатогранний історик, член-кореспондент НАН України Федір Шевченко (1914–1995). Світлу пам'ять про свого наставника В. Смолій зберігає й до сьогодні⁵. Мабуть, якраз із тих часів походить один з його улюблених висловів — історію роблять і пишуть Люди...

Втім, пізнавальна ситуація 1970-х років кидала історикам такі виклики, які нині важко навіть уявити. Відомі дослідники історії науки одноголосно обстоюють тезу про край обмежені можливості студіювання української минувшини дореволюційної доби, а тим паче більш віддалених епох, які склалися на той час⁶.

⁴ Tillet L. Ukrainian Nationalism and the Fall of Shelest. *Slavic Review*. 1975. Vol. 34, No. 4. P. 752–753. DOI: <https://doi.org/10.2307/2495726>

⁵ Смолій В., Боряк Г. Слово про нашого Вчителя. В кн.: Шевченко Ф. *Історичні студії (збірка вибраних праць і матеріалів до 100-річчя від дня народження)* (відп. ред. В.А. Смолій). К.: Ін-т історії України НАН України, 2014. С. 5–8.

⁶ Velychenko S. *Shaping Identity in Eastern Europe and Russia: Soviet-Russian and Polish Accounts of Ukrainian*

Недаремно побутувала думка про безперспективність вивчення історії дореволюційних часів для наукової кар'єри. Адже попередні віки апріорі вважалися своєрідною передісторією до, так би мовити, «справжньої», власне, радянської епохи. Якщо взяти до уваги те, що В. Смолій обрав цариною своїх студій саме добу середньовіччя та ранньомодерний час, які вивчали виключно з позицій так званої «історії феодалізму», то видається очевидним неабиякий масштаб перепон і проблем, що чекали на нього на його професійному шляху.

Особливо гостро цей виклик постав перед двадцятип'ятирічним істориком після захисту кандидатської дисертації, присвяченої входу Правобережної України до складу Російської держави. Розробляти історію улюбленої України-Гетьманщини було можливо лише у руслі панівних ідеологічно заангажованих дискурсів, які освячували так звану «прогресивну роль великого російського народу» та «братської дружби». Як бути?!

В. Смолій вирішує вивчати народні рухи XVII–XVIII ст., але не у світлі звичної палітри їхньої динаміки, структури, причин і наслідків, яка домінувала в історичних працях радянської доби. Натомість молодий історик акцентує увагу на свідомості та уявленнях учасників тодішніх виступів і заворушень. В інтерв'ю 2013 р. він так пояснить мотиви та міркування, що спонукали до такого вибору. На його думку, «дослідження формування суспільної свідомості — це глибинні речі, які на поверхні не спіймаєш. Тим більше, коли йдеться про реконструювання думок людей XVII–XVIII ст.»⁷. Отже, тема суспільної, точніше, соціально-політичної свідомості дозволяла подивитися на проблему під іншим кутом зору і по-новому представити традиційні сюжети.

На той час ця предметна область була практично неораним науковим полем, розкривала самобутній культурний, соціальний і полі-

History, 1914–1991. (New York: St. Martin's Press, 1993). P. 60.

⁷ Кравчук І. Творче кредо академіка Валерія Смолія. <http://www.hetman.tv/nomera/2013/2013-1-48/smoliyi.html>

З Головою Верховної Ради України В.М. Литвином та президентом НАН України Б.Є. Патеном. 2006 р.

тичний світ ранньомодерної України. Відтак це продукувало нові можливості студіювати добу України-Гетьманщини, хоч, звісно, у прокрустових межах радянської історіографії. Ф. Шевченко у відгуку на докторську дисертацію В. Смолія, успішно захищену 1985 р., влучно відзначив новацію, яку запропонував автор, — багатобічну оцінку рівня правосвідомості верств і прошарків тогочасного соціуму⁸.

Десятилітній шлях В. Смолія від кандидатської до докторської дисертації виявився періодом надзвичайно інтенсивної, напруженої і дуже плідної праці: майже 100 наукових публікацій, серед яких дві монографії і кілька підручників. Для тодішніх (нецифрових!) часів з досить обмеженим колом наукових видань такий доробок, як слушно зауважують сучасні дослідники, був рекордним не тільки для молодого історика, а й для будь-якого вченого з солідним науковим стажем⁹.

Варто взяти до уваги й загальну ситуацію в Інституті історії АН УРСР протягом 1975–1985 рр., щоб зрозуміти й повною мірою оцінити справжню вагу тодішнього доробку В. Смо-

лія. Від початку 1970-х до середини 1980-х років розгорнулися складні й тривалі колізії навколо підготовки 8-томника «Історія Української РСР» і його 10-томної російськомовної версії, які поглинали величезну кількість робочого часу й зусиль. Тим паче, що директивні настанови вимагали нагальних результатів¹⁰ і нав'язували практики масованого залучення співробітників Інституту до колективних проєктів. У це ненаситне горно редакторської, організаційної та технічної роботи повною мірою занурився і молодий історик, якому доручали чимдалі більші та відповідальніші ділянки роботи. На такому насиченому робочому тлі персональні здобутки за десять років виглядають не тільки рекордними, а й справді-таки вражаючими.

Після здобуття докторського ступеня В. Смолію довелося опанувати непросту школу наукового адміністрування чи, як кажуть нині, менеджменту. З 1986 р. він очолює відділ історії феодалізму (від 1991 р. — відділ історії України середніх віків, від 2006 р. — відділ історії України середніх віків і раннього нового часу). Вагомі і, найголовніше, вповні очевидні для наукового загалу результати було здобуто протягом дуже стислого терміну.

¹⁰ Науковий архів Інституту історії України НАН України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 680 (1973 р.). Арк. 27–28.

⁸ Інститут рукопису НБУВ. Ф. 349. Од. зб. 410 (10 грудня 1985 р.). Арк. 5–6.

⁹ Матях В.М. Смолій Валерій Андрійович. В кн.: *Інститут історії України НАН України. 1936–2006*. К., Ін-т історії України НАН України, 2006. С. 354.

На початку 1990-х років відділ, очолюваний В. Смолієм, посідає провідні позиції в Інституті, а його впливи та контакти охоплюють широке поле вузівської й академічної науки. Порівняно з недавніми часами, коли медієвістика та рання новістика були на маргінесах науково-пізнавального процесу, зміни були разючими. Зазначимо, що у попередні роки навіть випадкові згадки про українське середньовіччя неодмінно породжували застережні судження і вимагали виправдувальних коментарів. Ряд авторів протягом 1970–1980-х років побоювалися навіть уживати означення «середні віки» стосовно історії України, що красномовно свідчить про тогочасний стан української медієвістики.

На зламі 1980–1990-х років тісні контакти з вузівською наукою породжують самотутній творчий тандем — В. Смолій і В. Степанков, зусиллями якого побачили світ низка оригінальних історичних студій. Передусім ідеться про новаторський суспільно-політичний портрет гетьмана Богдана Хмельницького та цікаву палітру циркуляції різних проєкцій національно-державницької ідеї в українському ранньомодерному суспільстві. Згодом В. Смолій із ностальгійним присмаком пригадає ті дружні дискусії про велику особистість та її призначення на авансцені минувшини, соціальну інертність і творчий динамізм різних станів і верств, політичні стремління й культурні цінності традиційного суспільства, кумулятивний ефект державотворчих рішень в історії України-Гетьманщини, який пришвидшив процес творення козацької нації¹¹.

Ще одним шаблоном адміністративного вишколу для В. Смолія стала посада заступника директора з наукової роботи Інституту в 1991–1993 рр. Співпраця з тодішнім директором, академіком Ю. Кондуфором була непростюю. Тим паче, що стиль керівництва Ю. Кондуфора як колишнього адміністратора-функціонера був доволі своєрідним, зокрема полягав у певному дистанціюванні від безпосередніх управ-

лінських практик, які значною мірою перекладалися на плечі його заступників.

Утім, їхнє співробітництво не тільки істотно змінило науково-організаційні практики й психологічну атмосферу в Інституті, а й, як згадують тодішні співробітники, зламало давню традицію призначення номенклатурних висуванців на керівні посади установи¹². У 1992 р. Валерія Смолія обирають членом-кореспондентом, а у 1995 р. — академіком НАН України. Від грудня 1993 р. він очолює Інститут історії України. Відтак інтелектуальна біографія академіка В. Смолія якнайтісніше поєдналася з інституціональною історією очолюваної ним установи.

З висоти кількох десятиліть 1990-ті роки вимальовуються як дуже динамічна, багатообіцяюча, але водночас оманлива романтична пора, коли, здавалося, було можливим усе. Ті часи вирізнялися розгулом дикої ринкової стихії та страшенною гіперінфляцією і водночас — поверненням забороненої й «репресованої» історіографічної спадщини, емоційними дискусіями, плідними архівними розшуками, новітніми концептуальними пропозиціями, дослідницькими стратегіями й інструментальними можливостями тощо. Годі навіть перелічити ті інтелектуальні, суспільні і культурні виклики, проблеми та суперечності пострадянської доби, які постали перед новим директором та колективом Інституту історії України НАН України.

За цих складних і навіть драматичних обставин повною мірою проявився організаційний хист і креативний характер академіка В. Смолія, котрий блискавично реагував як на інтелектуальні виклики та наукові новації, так і на суспільні, культурні, освітні, популяризаторські, просвітницькі потреби й зацікавлення. Адже протягом 1990-х років довелося переосмислювати та «перевідкривати» цілі епохи національної історії, які були викривлені чи навіть зовсім вилучені з простору радянської історіографії.

¹¹ Смолій В. Дослідник ранньомодерної України. *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2017. Вип. 17. С. 18.

¹² Гуржій О. *Спогади про батька та навколо нього*. К.: Ін-т історії України НАН України, 2019. С. 194.

Із заступником директора Інституту історії України НАН України членом-кореспондентом НАН України Г.В. Боряком. 2018 р.

Отже, впродовж 1990-х років під керівництвом академіка В. Смолія науковці Інституту висунули рельєфні й масштабні конструкції ряду епох з історії України, як-от доба Української національної революції 1648–1676 рр., часи українського Відродження XIX ст., голоду 1921–1923 та голоду 1946–1947 рр., голодомору 1932–1933 рр. і низка інших. Нові прочитання отримали періоди Київської Русі та Великого князівства Литовського, Української революції 1917–1921 рр., Другої світової війни та радянської державності. Кардинально розширилися студії і тематичні обсяги джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін, історичної регіоналістики, політичної, культурної, інтелектуальної та соціальної історії.

Та навіть у вирі поточних справ, проектів, наукових і науково-організаційних практик В. Смолій ніколи не забував про конкретних людей. Приміром, саме за його ініціативою 1995 р. до Інституту повернулися історики О. Апанович і Я. Дзира, «скорочені» 1972 р. з політичних мотивів на хвилі тодішньої ідеологічної кампанії¹³. Більше того, як очільник Інституту В. Смолій чудово розумів значення

¹³ Степченко О., Бодак О., Щерба Л. *Архів українського історика Олени Апанович в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Біографічне дослідження. Науковий каталог*. К.: Друкарня НБУВ, 2019. С. 15.

моральної сатисфакції — відновлення справедливості для вчених старшого покоління, які постраждали за радянських часів.

Протягом 1990-х років академіку В. Смолію доводилося виконувати найрізноманітніші ролі, зокрема на державній службі. У 1997–1999 рр. він був віцепрем'єр-міністром із питань гуманітарної політики в уряді В. Пустовоїтенка й одночасно успішно керував провідною історичною інституцією країни. На його тогочасне гасло — «духовність стане пріоритетною» звернула увагу навіть діаспорна преса, яка сприйняла цю наболілу й відверту тезу як програмний дороговказ у динамічному і мінливому просторі пострадянського життя¹⁴.

Показово, що саме кінець 1990-х років став часом плекання та реалізації ряду великих і амбітних наукових проектів. За ініціативою та концепцією В. Смолія було розроблено й успішно здійснено 15-томний проєкт «Україна крізь віки», в якому сполучилися самотні авторські візії щодо конструювання і репрезентації різних періодів та епох національної історії¹⁵. Цей серійний наратив і до сьогодні залишається найповнішою систематичною

¹⁴ Духовність стане пріоритетною. *Свобода*. 1997. № 166(30 серп.). С. 1.

¹⁵ Смолій В.А. Слово до читача. В кн.: *Україна крізь віки: у 15 т.* (заг. ред. В.А. Смолія). К.: Альтернативи, 1998. Т. 1. С. 5–7.

конструкцією української минувшини від первісних часів до кінця 1990-х років. У 2001 р. згадану 15-томну серію було відзначено Державною премією України в галузі науки і техніки.

Наприкінці 1990-х років розпочалася й підготовка «Енциклопедії історії України» (ЕІУ). Ідею створення фундаментального енциклопедичного компендіуму з історії України академік В. Смолій виношував від середини 1990-х, коли поступово ставало зрозуміло, яким величезним є пласт «білих плям» і «білих полів» у студіюванні національної історії. Вочевидь, до таких інтенцій спричинилася ціла низка передумов, чинників і обставин, які повністю змінили обриси тодішньої української історичної науки, що позбавлялася радянського спадку.

За визнанням академіка В. Смолія, масштабний проєкт ЕІУ виявився надзвичайно складним для реалізації, позаяк довелося неодноразово коригувати його концептуальні засади та методичні алгоритми. Такі повороти в розгортанні цього проєкту були продиктовані різними причинами. Протягом 2000-х років до наукового обігу ввійшли величезні обсяги і шари новітнього фактографічного матеріалу, зумовлені «архівною революцією» на межі 1980–1990-х років. Більше того, на повний голос заявили про себе новітні епістемологічні підходи, інструментальні та концептуальні новації у світлі антропологічної, культурологічної, постмодерністської та інших парадигм соціогуманітарного знання.

Академічне історієписання мало будь-що-будь реагувати на нові пізнавальні виклики, пропозиції й орієнтири. Однак ухвалити рішення на «повному ході» докорінно переглянути, метафорично кажучи, переформатувати ЕІУ, в якій дуже щільно синхронізовані авторські, бібліографічні, ілюстративні, редакторські, коректорські, експертні практики, було справжнім кошмаром для будь-якого керівника проєкту загальнонаціонального масштабу.

А проте академік В. Смолій ухвалював таке рішення принаймні двічі. У 2008 р. в результаті дуже гострої дискусії навколо перегляду ustalених принципів уніфікації та засад репре-

зентації 5-томний проєкт ЕІУ вирішили переформатувати у 8-томний. Тоді ж постановили перейти від засад підкресленого сцієнтизму до антропологічного представлення та провести експеримент зі змішуванням жанрових і видових ліній у репрезентації словникового матеріалу, а також розмістити всі томи ЕІУ в мережі Інтернет.

Натомість 2011 р. на перший план виступила проблема цілісної й інтегральної репрезентації історичного та загалом соціогуманітарного знання про Україну в енциклопедичному форматі. Проєкт ЕІУ було знову переформатовано з 8-томника у 10-томник, а до енциклопедичних гасел додали нову форму видової репрезентації матеріалу у вигляді великих синтетичних і оглядових статей¹⁶.

Успіх проєкту ЕІУ незаперечно підтвердив слушність непростих і навіть ризикованих рішень академіка В. Смолія як головного редактора та керівника. Десять грубесних томів ЕІУ становлять одну з базових підвалин сучасної національної енциклопедистики, яка суттєво змінила простір української соціогуманітаристики. У 2016 р. ряд авторів і редакторів ЕІУ було відзначено Державною премією України в галузі науки і техніки.

Та найголовніше те, що під керівництвом В. Смолія проєкт ЕІУ нині перейшов у нову фазу. Опубліковано першу книгу спеціалізованого тому «Україна — українці» (К., 2018), передано до видавництва другу книгу. Готуються до друку кілька додаткових томів ЕІУ, які мають заповнити фактографічні лакуни. Розпочато перехід від книжкового, паперового до цифрового, онлайнного формату ЕІУ, попри хронічний брак фінансових і матеріальних ресурсів.

Утім, не менш важливими й масштабними були трансформації в інших сферах і площинах академічної науки, започатковані та розгорнуті академіком В. Смолієм протягом 1990–2000-х років. Ідеться насамперед про його улюблену фахову царину — медієвісти-

¹⁶ Смолій В.А., Боряк Г.В. Сучасна історична енциклопедистика: здобутки і перспективи розвитку. *Вісник НАН України*. 2015. № 3. С. 48–50.

ку та ранню новістику. Достатньо згадати, що ще наприкінці 1980-х років Україну-Гетьманщину середини XVII ст. сприймали майже виключно крізь призму так званої «визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. зі шляхетською Польщею». Натомість нині ця доба вивчається на основі полівимірної, багатшарової та розгалуженої концепції Української національної революції 1648–1676 рр., зорієнтованої на представлення соціо- й етнокультурного феномену України-Гетьманщини у різноманітних контекстах і ракурсах буття європейської цивілізації пізнього середньовіччя та раннього нового часу.

Саме академік В. Смолій став лідером-засновником ранньоновістичної та медієвістичної школи, що сформувалася протягом 1990–2000-х років на базі відділу історії України середніх віків і раннього нового часу та Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. На сьогодні до цієї школи зараховують учених, фахове становлення яких відбулося під безпосереднім наставництвом академіка В. Смолія (він особисто підготував 19 кандидатів та 12 докторів історичних наук), – О. Гуржія, П. Саса, В. Горобця, Т. Чухліба, А. Гурбика, О. Русіну, В. Станіславського, В. Щербака, С. Леп'явка, В. Ричку, В. Матях, В. Шеретюка, О. Струкевича та ін. До школи академіка В. Смолія включають також представників молодшого покоління істориків А. Блануцу, Д. Ващука, В. Кононенка, Б. Черкаса та ін., які розробляють різноманітну проблематику середньовічної та ранньомодерної історії України. Крім того, в межах концептуального поля школи академіка В. Смолія працює ще чимало вчених у регіональних центрах і осередках, передусім у Кам'янець-Подільському національному університеті ім. Івана Огієнка¹⁷.

Зрештою, навіть вибіркового переліку найвідоміших проектів ранньоновістичної та медієвістичної школи, виконаних під керів-

ництвом академіка В. Смолія, вражає своєю масштабністю та розмаїттям порушених проблем. З-поміж таких видань – 3-й том фундаментальної «Історії української культури» (К., 2003), «Україна – козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах» (К., 2004), «Історія українського козацтва: нариси» (К., 2006–2007. Т. 1–2), «Пакти і конституції» Української козацької держави» (Львів, 2011), «Повсякдення ранньомодерної України: Історичні студії» (К., 2012–2013. Т. 1–2), «Ранньомодерна Україна на перехресті цивілізаційних культур, держав та регіонів» (К., 2014), «Українська держава другої половини XVII–XVIII ст.: політика, суспільство, культура» (К., 2014), «Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII–XVIII ст.» (К., 2018. Кн. 1–2), «Соціополітичний простір ранньомодерної України: Історичні нариси» (К., 2018) та ін. Варто підкреслити, що В. Смолій як керманіч наукової школи повсякчас ініціює дискусії, обговорення, апробацію новітніх візій і концепцій, які сприяють комунікації між різними поколіннями істориків¹⁸.

Однак чималу увагу академік В. Смолій приділяє й іншим періодам та епохам історії України, позаяк добре усвідомлює неприпустимість перекосів у студіюванні тієї чи іншої доби. Від початку 2000-х років Інститут опрацьовує концептуальні пропозиції, методологічні й теоретичні засади щодо створення українського історичного гранднарративу. Тим паче, що у XXI ст. постала новітня палітра викликів і запитів, пов'язаних із настроями тотального скептицизму, привнесеного західними інтелектуальними новаціями, стосовно пізнавальних перспектив і можливостей на полі конструювання та репрезентації національних історій.

Не випадково й те, що у перші десятиліття XXI ст. Інститут увійшов з багатьма капітальними студіями, як-от «Історія українського селянства» (К., 2006. Т. 1–2), «Історія державної

¹⁷ Матях В. *Український цивілізаційний процес раннього нового часу в наукових проектах Інституту історії України НАН України*. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. С. 51–52.

¹⁸ Матях В.М. Медієвістично-ранньоновістичний конструкт «Українського історичного журналу»: проблемно-видова структура та евристичні ракурси. *Український історичний журнал*. 2017. № 6. С. 58–59.

служби в Україні» (К., 2009. Т. 1–5), «Економічна історія України» (К., 2011. Т. 1–2), «Нариси історії Української революції 1917–1921 років» (К., 2011–2012. Кн. 1–2), «Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси» (К., 2011. Кн. 1–2), «Велика війна 1914–1918 і Україна» (К., 2014–2015. Кн. 1–2), «Енциклопедія Голодомору 1932–1933 років в Україні» (Дрогобич, 2018) та ін.

Водночас академік В. Смолій повсякчас ініціює та підтримує розроблення нових фахових площин і напрямів на теренах українського історієписання. Тільки протягом 2000-х років було започатковано альманах соціальної історії «Соціум» (від 2002 р.), альманах історії та археології Східної Європи «Ruthenica» (від 2002 р.), альманах теорії та історії історичної науки «Ейдос» (від 2005 р.), збірники «Чорноморська минувшина» (від 2006 р.), «Регіональна історія України» (від 2007 р.), «Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського» (від 2009 р.) і «Чорноморський літопис» (від 2010 р.), е-журнал урбаністичних студій «Місто: історія, культура, суспільство» (від 2016 р.) та ін. Отже, більшість великих галузей з історії України мають в Інституті відповідний фаховий верстат праці. В одному з інтерв'ю В. Смолій навіть зауважив, що не одразу може перелічити по пам'яті всі спеціалізовані періодичні видання Інституту, позаяк їх понад двадцять¹⁹.

Звісно, в історії кожного інтелектуала трапляються моменти, коли до напруженого повсякденного буття несподівано вривається Історія. Для В. Смолія, як і для більшості киян, цим переломним часом стали революційні події на зламі 2013–2014 рр. Інститут, розташований на вулиці Грушевського 4, опинився в епіцентрі боїв — кілька куль навіть влетіло до директорського кабінету. За цим критичним суспільним зламом крилися й інші проблеми

та запити, що потребували оперативної реакції фахової корпорації істориків.

Свою позицію академік В. Смолій неодноразово висловлював у тодішніх виступах і дописах. Він наголошує, що «доленосні виклики, кинуті Україні, — це виклики, кинуті й національній науці»²⁰. Тому у фокусі наукових студій академічних істориків опинилася ціла низка злободенних проблем нашої сучасності, особливо пов'язаних з осягненням регіонально-територіального і полікультурного розмаїття України, комеморативними практиками, політикою пам'яті та ін.

Саме академік В. Смолій 2014 р. виступив як фундатор великої книжкової серії «Студії з регіональної історії», у межах якої опубліковано десятки оригінальних досліджень з історії Південної та Східної України, а також праці з історичної регіоналістики та локалістики. Від 2015 р. В. Смолій як академік-секретар Відділення історії, філософії та права НАН України ініціює розроблення соціогуманітарних проблем Півдня України та Криму у світлі міждисциплінарних студій, до яких долучаються вчені-гуманітарії різної фахової спеціалізації та наукових зацікавлень.

Водночас Валерій Смолій, як інтелектуал з великим професійним і особистим досвідом, одним із перших схарактеризував новітні темпоральні метаморфози, притаманні сучасності. На його думку, «2014 року не тільки Україна, а й весь світ увійшов у новітню історичну добу. Пострадянська епоха добігла свого кінця... І найпереконливішим свідченням цього є те, що саме у цій темпоральній точці було зруйновано не тільки писані й неписані домовленості щодо устрою післявоєнного світу, яких більшість дотримувалися після розпаду СРСР, а й де-факто поховано численні суспільні та громадські табу як в Україні, так і у світі»²¹.

Перспективи історичної науки у новітні часи академік В. Смолій оцінює доволі критично, проте не поділяє тезу про назріваюче домінування того чи іншого формату історієписання. Натомість він переконливо дово-

¹⁹ Інтерв'ю головного наукового редактора «Українського історичного журналу» академіка НАН України В.А. Смолія з нагоди 60-річчя видання. Записав О.М. Донік. *Український історичний журнал*. 2017. № 6. С. 7.

²⁰ Там само. С. 8.

²¹ Там само. С. 12.

дять, що для української науки оптимальним є поєднання чи комбінування різних форматів і способів конструювання та репрезентації історії України — національної, транснаціональної і глобальної, мультикультурної та антропологічної історії і багатьох інших концептуалізацій, які досі майже не були затребуваними²². Приваблює і його проникливе, тонке розуміння сучасності, яка постає не як уявний монолітний конструкт, а як строката палітра конкуруючих версій, проєкцій або ва-

²² Там само. С. 10.

ріацій, що творять заплутане й суперечливе мереживо нашого часу.

Певна річ, сучасність генерує чимало очікуваних, несподіваних, а то й зовсім приголомшливих фахових, культурних, суспільних, політичних поворотів і викликів буття. Та в цю мить не хочеться нагадувати про них, а хочеться від щирого серця побажати Валерію Андрійовичу Смолію якомога менше життєвого смутку, а також міцного здоров'я, великого щастя, нестримного творчого натхнення, успішної реалізації всіх його планів і задумів на славу української Кліо!